

WŁADYSŁAW CHAIM

Stowarzyszenie Psychologów Chrześcijańskich

KONCEPCJA TYPÓW PSYCHOLOGICZNYCH W PSYCHOLOGII RELIGII I DUCHOWOŚCI

Celem artykułu jest przedstawienie aktualnego stanu badań empirycznych nad stosowaniem koncepcji typów jungowskich w psychologii religii i duchowości, ze wskazaniem na potrzebę ich poszerzenia o polski kontekst. W artykule przedstawiony został zarys tej koncepcji oraz metody badania tych typów (MBTI, KTS, FPTS) stosowane w dziedzinie religii i duchowości, a także omówione zostały wyniki badań na temat związku między aspektami koncepcji typów psychologicznych ze zmiennymi religijności, z modlitwą i duchowością osób, grup i ośrodków związanych z religią i duchowością. Artykuł kończą uwagi odnośnie do najważniejszych ustaleń empirycznych, ich wartości dla nauki i praktyki. Wskazuje się także na potrzebę badań służących weryfikacji i uogólnieniu znanych wyników, z wykorzystaniem współczesnych reinterpretacji koncepcji Junga i metod badania osobowości.

Słowa kluczowe: typy psychologiczne; religijność; duchowość chrześcijańska.

Teoria typów psychologicznych jest prawdopodobnie najbardziej znaną częścią złożonej analitycznej psychologii Carla G. Junga (1921, 1971, 1997), rozpowszechnianą przez kontynuatorów. Koncepcja ta ma zastosowanie nie tylko w psychologii osobowości, lecz także w nauczaniu i wychowaniu, w treningu i poradnictwie interpersonalnym, przygotowaniu i rozwoju karier zawodowych czy w dziedzinie psychologii religii, psychologii pastoralnej, teologii empirycznej i psychologii duchowości.

Jednym z terminów, którym Jung posłużył się do opisu różnic indywidualnych między ludźmi, jest pojęcie typu, które odnosił do postaw i funkcji psychicznych (Dudek, 2006). Według teorii Junga określony typ psychologiczny jest

tak samo częścią naszego wyposażenia, jak bycie mężczyzną lub kobietą, posiadanie oczu określonej barwy czy urodzenie się brunetami bądź blondynami (Francis, 2007). Chociaż Jung nie interesował się aplikacją swojej typologii do psychologii religii, to jednak zainspirował wiele interesujących badań (Ross, 2011, s. 171). Podobnie łączenie duchowości z typami psychologicznymi bierze początek w odkrywaniu implikacji tej koncepcji dla duchowej sfery człowieka (Krebs Hirsh i Kise, 1997).

Religijność wyraża stosunek człowieka do Boga lub innej rzeczywistości transcendentnej, uznawanej przez jednostkę za ostateczną, najgłębszą i najwyższą, przekraczającą to, co naturalne, ziemskie i zmysłowo postrzegalne (Beile, 1988). Przedmiotem psychologii religii jest aspekt psychologiczny relacji religijnej, w tym wpływ religijności na funkcjonowanie osobowości. Pojęcie duchowości jest mniej wyraziste od pojęcia religijności i rozleglejsze; od duchowości, specyficznej dla jakiegoś ruchu bądź zakonu w ramach określonego wyznania, aż do duchowości, która akceptuje pewne wartości religii, przy jednoczesnym odrzucaniu jej form tradycyjnych, zwłaszcza instytucjonalnych. Religię i duchowość pewne wspólne obszary łączą, ale także dzielą obszary rozbieżne (Hill i in., 2000; Zinnbauer i in., 1997). Psychologia religii i duchowości wchodzi w dialog z psychologią pastoralną i teologią empiryczną, z teologią duchowości (McLean, 2013; Piedmont i Village, 2011).

Do ważnych kwestii rozwoju religijnego i duchowego należą dwa pytania, a mianowicie: czy określone typy psychologiczne mogą mieć silniejsze inklinacje do religii (duchowości) niż inne, a także czy różne typy psychologiczne wykazują większą odpowiedniość dla odmiennych sposobów przeżywania religijności i duchowości (Francis, 2005). Poszerzany w Stanach Zjednoczonych i w Wielkiej Brytanii zakres badań z wykorzystaniem koncepcji Junga, w międzyczasie rozwijanej przez innych autorów koncepcji (Meyers), interpretowanej w świetle nowszej wiedzy (Eysenck, Nosal), oraz szeroko zakrojone zastosowanie na terenie psychologii religii, duchowości i teologii empirycznej (Francis i współpracownicy) zachęca do refleksji nad tym, co wnosi ona do zrozumienia religijnego, duchowego życia jednostki (zob. Francis, 2005, 2007; Ross, 2011; Chaim, 2013).

W obrazie polskiej psychologii religii zainteresowanie jungowskimi typami psychologicznymi zajmuje niewiele miejsca. W jednej z nielicznych propozycji w tej dziedzinie Nosal (2006), łącząc pojęcie *numinosum* (R. Otto) z poznaniem B (A. Maslow), dokonuje charakterystyki różnic indywidualnych w religijności w kontekście podstawowych funkcji świadomości Junga.

Celem niniejszego przeglądu badań jest przybliżenie części szerokiego spektrum badań łączących religijność i duchowość z koncepcją typów psychologicznych. Pozwoli ono zorientować się w skali prowadzonych badań tej tematyki, a być może zainspiruje do badań z wykorzystaniem możliwości, jakie oferuje ta koncepcja. Ze względu na stan literatury przedmiotu artykuł dotyczyć będzie zasadniczo religii i duchowości chrześcijańskiej.

TYPY PSYCHOLOGICZNE I METODY ICH BADANIA

Typologię jungowską konstytuują dwie postawy, czyli ekstrawersja i introwersja, oraz cztery funkcje świadomości: percepcja i intuicja, myślenie i uczucie. Introwertycy kierują energię libido w stronę swojego świata wewnętrznego (podmiotu), podczas gdy ekstrawertycy ukierunkowują energię libido w stronę świata zewnętrznego (przedmiotu) (Jung, 1971, 1997; Dudek, 2006). Funkcje psychiczne orientują świadomość człowieka w otaczającej rzeczywistości, służąc realizacji jego potrzeb. Na bazie postaw psychicznych, introwertywnej i ekstrawertywnej, świadomość jednostki rozwija cztery podstawowe funkcje, dzięki czemu jej kontakt z otaczającą rzeczywistością jest wybiórczy, zróżnicowany i pewny siebie. Dwie z nich, percepcja i intuicja, dotyczą procesu postrzegania świata i gromadzenia informacji przez jednostkę. Kolejne dwie funkcje, myślenie i uczucie, odnoszą się do procesu oceniania, wartościowania informacji i podejmowania decyzji. Myślenie zawsze występuje w opozycji do funkcji uczuciowej, podobnie jak intuicja jest przeciwstawna percepcji. Cztery podstawowe funkcje tworzą układ funkcjonalny, typ psychologiczny człowieka, którego centrum dyspozycyjne stanowi jego świadome „ja”. Najlepiej rozwinięta funkcja nazywa się funkcją dominującą (główną), która tworzy charakterystyczny typ psychologiczny (Dudek, 2006; Nosal, 1992).

Zgodnie z teorią pewne osoby gromadzą informacje, preferując posługiwanie się percepcją, podczas gdy inne preferują intuicję. Podobnie niektóre osoby podejmują decyzje, preferując myślenie, a inne podejmują decyzje, preferując uczucie. Teoria Junga sugeruje, że pewni ludzie preferują ocenianie w świecie zewnętrznym, a postrzeganie w swoim świecie wewnętrznym, natomiast inni preferują ocenianie w świecie wewnętrznym i postrzeganie w świecie zewnętrznym (Dudek, 2006; Jacobi, 1968, 2014). Jungowski model został uzupełniony przez Myers i Myers (1980) wymiarem postawy wobec świata zewnętrznego, zgodnie z którą jedni ludzie preferują sądzenie, a inni – perceptywność. Łatwość

przyporządkowania jednostki do określonego typu zależy od stopnia jej autorefleksji oraz wyrazistości przejawianej preferencji (Francis, 2005, s. 58). W referowanych badaniach wykorzystywane są trzy następujące metody:

Myers-Briggs Wskaźnik Typów (*Myers-Briggs Type Indicator* – MBTI) uwzględnia osiem preferencji biegunowo przeciwstawnych: Extrawersję (E) – Introwersję (I); Percepcję (S) – Intuicję (N); Myślenie (T) – Uczucie (F); Sądzenie (J) – Perceptywność (P). Kombinacja wskaźników preferencji tworzy 16 typów psychologicznych. MBTI w wersji G – złożony ze 126 pozycji – ma wysoką rzetelność i stabilność (Myers i McCauley, 1990; Uchnast, 2007).

Sorter Temperamentów Keirseya (*Keirsey Temperament Sorter* – KTS) zawiera 70 pozycji. Stworzony w 1978 r. przez Keirseya i Bates oraz zrewidowany w 1995 r. bazuje na założeniu, że kluczowe różnice między ludźmi ujmowane są przez cztery główne temperamenty: epimetiański (SJ), dionizyjski (SP), prometejski (NT) i apolliniński (NF). Test cechuje wysoka rzetelność (Village, Francis i Craig, 2009).

Skala Typów Psychologicznych Francisa (Francis Psychological Type Scales – FPTS) obejmuje cztery zestawy po 10 pytań wymuszonego wyboru do każdego z czterech wymiarów: ekstrawersja–introwersja, percepcja–intuicja, myślenie–uczucie oraz sądzenie–perceptywność. Test jest narzędziem o wysokiej rzetelności, przeznaczonym do badań grupowych (Francis, 2005; Village, Baker i Howat, 2012).

PROFIL PSYCHOLOGICZNY A ZMIENNE RELIGIJNOŚCI

Referowane badania – z zakresu psychologii osobowości, psychologii religii i teologii praktycznej – zaowocowały m.in. wyznaczeniem profili psychologicznych dla grup i osób praktykujących religię i duchowość oraz osób aktywnych pastoralnie. Z nielicznych badań (metodą FPTS) prowadzonych w populacji religii niechrześcijańskich wynika, że wśród praktykujących muzułmanów najczęściej były preferowane E, S, T i J oraz typ ENTJ, podczas gdy w kościele anglikańskim najczęstszy był typ ISFJ (Francis i Dato, 2012). Członkowie *New Kadampa Buddhism*, podobnie jak anglikanie i katolicy, preferowali introwersję oraz intuicję – podobnie jak anglikanie. Buddyści wykazali równowagę myślenia i uczucia, podczas gdy anglikanie i katolicy preferowali uczucie. Buddyści, podobnie jak anglikanie, a odmiennie niż katolicy, preferowali temperament NF przed SJ (Silver, Ross i Francis, 2012).

Ross i Francis (2006) stwierdzili, że studentki bez afiliacji religijnej, z najczęstszym typem ENTP, w porównaniu z ogółem studentów Walii preferowały N, NT, EP i TP. Katoliczki nie różniły się od całości populacji studentów. Protestantki wyróżniały preferencje S, ES, SJ i SF, z dominacją typu ESFJ. Anglikanki preferowały FP, NF, IF, z istotnie większą proporcją typu ENFP oraz ISFP. Praktykujący różnych wyznań chrześcijańskich w Anglii, w porównaniu z ogólną populacją brytyjską, preferują introwersję i sądzenie. Silna preferencja uczucia u kobiet odzwierciedla profil populacji ogólnej. Mężczyźni nie wykazali preferencji w wymiarze wartościowania, odróżniając się od mężczyzn populacji ogólnej niższą preferencją myślenia (Village, Baker i Howat, 2012). Anglikanki na tle populacji ogólnej preferują percepcję, uczucie i sądzenie, przy równowadze ekstrawersji i introwersji. Profil mężczyzn ukazuje preferencje introwersji, percepcji, myślenia i sądzenia (Francis, Robbins i Craig, 2011).

Praktykujących chrześcijan prawosławnych w Londynie cechowała preferencja introwersji, percepcji, myślenia i sądzenia. Studium to ujawniło nadmiar typu intelektualnego wśród kobiet prawosławnych (Lewis, Varvatsoulas i Williams, 2012). Porównanie (Village i in., 2009) ewangelikalnych anglikanów i anglikatolików wykazało – zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami – wyraźną preferencję percepcji, uczucia i sądzenia u tych pierwszych. Ujawniona wyższa proporcja typu intuicyjnego wśród anglikatolików koresponduje z naciskiem na misterium, respekt i centralność sakramentów w kulcie.

W postawie do chrześcijaństwa studenci typu uczuciowego mieli bardziej pozytywną postawę od studentów typu intelektualnego (Francis, Robbins, Boxer i in., 2003; Jones i Francis, 1999). Wśród studiujących religię typy sensoryjne przejawiały bardziej pozytywną postawę do chrześcijaństwa niż typy intuicyjne oraz typy sądzące bardziej pozytywną postawę niż perceptywne (Fearn, Francis i Wilcox, 2001).

Relacje wymiarów MBTI z religijnymi postawami i praktykami (Ross, Weiss i Jackson, 1996) najbardziej różnicuje wymiar: percepcja–intuicja. Intuicyjni kładą nacisk na nieokreśloność boskości, podczas gdy percepcyjni oddzielają sferę sakralną od świeckiej. Religijne wątplenie jest bardziej przykre i ważne dla percepcyjnych, podczas gdy intuicyjni są bardziej otwarci na religijne zmiany. Sądzący widzą w religii strukturę dla wiary i praktyk, natomiast perceptywni – źródło wzbogacające doświadczenie. Preferencja percepcji i sądzenia łączy się z przestrzeganiem doktryny, ortodoksją i częstszą obecnością w kościele (Ross, 2011, s. 183). Chrześcijanie preferujący percepcję i myślenie częściej trzymają się tradycyjnych przekonań niż preferujący intuicję i uczucie (Francis i Jones, 1998). Wśród aktywnych wierzących stwierdzono istotne korelacje typu percep-

cyjnego z religijnym konserwatyzmem oraz typu intuicyjnego z liberalizmem (Delis-Bulhoes, 1990).

Village i Francis (2005) stwierdzili na podstawie badań prowadzonych na próbie świeckich anglikanów, że typy sensorywne miały bardziej konserwatywne poglądy na temat Biblii oraz teologii. W procesie wartościowania typy uczuciowe wyrażały mocniejszą wiarę w uzdrowienia niż typy intelektualne. Ogólnie – poglądy biblijne (konserwatyzm–liberalizm) były bardziej powiązane z procesami postrzegania niż z procesami wartościowania, podczas gdy w przypadku przekonań dogmatycznych było dokładnie odwrotnie. Village (2012) potwierdził istnienie pozytywnego związku między preferencją percepcji i dosłowną interpretacją Biblii.

Korzystający z Biblii, sprofilowani typologicznie przez Village’a i Francis (2005) świeccy anglikanie preferowali wersje narracji o uzdrowieniu (Mk 1, 29-39) zgodne z dominującymi u siebie funkcjami zarówno w wymiarze percepcja–intuicja, jak i w wymiarze myślenie–uczucie. Badani dawali pierwszeństwo interpretacji zgodnej z ich preferencją percepcyjną i uczuciową.

Studenci college’u, oceniając osobowość („obraz”) Jezusa Chrystusa za pomocą MBTI i KTS w wymiarze percepcja/intuicja, w 43% spostrzegali Go jako Intuicyjnego-Uczuciowego, a w 37% jako Sensytywne-Sądzącego. Poszukujący w Jezusie wzoru życia chętniej widzieli Go jako Sądzącego, natomiast ci, którym mniej na tym zależało, oceniali Go jako Perceptywnego. To studium recepcji osobowości Jezusa ujawniło wyrównany rozkład wyborów: ESFJ (25%), ENFJ (20%), ESFP (18%), ENFP (22%) (Howell, 2004).

Badania wykazały, że poziom religijności poszukującej był wyższy u intuicyjnych niż u sensorywnych, lecz nie miał związku z pozostałymi wymiarami. Religijność wewnętrzna była wyższa u introwertyków, u sensorywnych i uczuciowych, lecz nie wiązała się z wymiarem sędzenie–perceptywność; religijność zewnętrzna natomiast nie korelowała z żadnym wymiarem typów psychologicznych (Ross i Francis, 2010). Istnienie pozytywnego związku między poziomem religijności poszukującej i typem intuicyjnym potwierdził Walker (2014), który ustalił także, odmiennie niż w poprzednim badaniu, istotnie wyższe nasilenie religijności poszukującej u typów perceptywnych niż u sędzących.

Wśród gości ośrodka rekolekcyjnego *Ampleforth Abbey* ustalono związek między orientacją mistyczną i procesem postrzegania (Francis, Village, Robbins i Ineson, 2007). Także u duchownych anglikańskich stwierdzono, że typy intuicyjne uzyskują istotnie wyższe wyniki w orientacji mistycznej niż typy sensorywne, potwierdzając wynik uzyskany przez Rossa (Francis, Littler i Robbins,

2012). Taki sam wynik dało studium uczestników Parlamentu Religii Świata w Barcelonie w 2004 r. (Francis, Robbins i Cargas, 2012).

Wśród dorosłych chrześcijan stwierdzono, że preferujący myślenie uzyskiwali wyższe wyniki w teście charyzmatycznego doświadczenia od preferujących uczucie (Francis i Jones, 1997). W innych badaniach charyzmatycy mieli wyższą proporcję osób ekstrawertywnych, intelektualnych i perceptywnych niż niecharyzmatycy. W porównaniu z niecharyzmatykami było istotnie więcej typów myślowych (Jones, Francis i Craig, 2005).

Porównanie profilu osób z religijnością ukrytą z profilami religijnych anglikanów i religijnych druidów brytyjskich ujawniło, że wszystkie tradycje przyciągają więcej introwertyków niż ekstrawertyków, więcej sądzących niż perceptywnych. „Kościół ukryty” tworzą przeważnie introwertywni, intuicyjni, myślowi i sądzący (Francis i ap Siôn, 2013). Wśród praktykujących chrześcijan preferujący intuicję mają większą tolerancję na religijną niepewność niż preferujący percepcję (Francis i Jones, 1999).

Amerykańscy ateści, w porównaniu z populacją Stanów Zjednoczonych, prezentowali istotnie wyższy poziom preferencji dla introwersji, myślenia i sądenia. Dominującymi typami u ateistycznych kobiet były ISTJ i INTJ w porównaniu z ISTJ oraz INTJ w całej populacji. Sugeruje to, że pewne typy psychologiczne są bardziej skłonne do opowiadania się za ateizmem (Baker i Robbins, 2012).

TYPY PSYCHOLOGICZNE A MODLITWA I DUCHOWOŚĆ OSÓB AKTYWNYCH PASTORALNIE

Jungowski model typów psychologicznych służy również do opracowania teorii różnic indywidualnych w praktyce modlitwy i duchowości. Michael i Norrisey (1984), nawiązując do systemu MBTI, uporządkowali metody czytania Biblii i rodzaje modlitwy. Dla każdego z temperamentów w ujęciu Keirseya i Bates (Idealista/NF, Rzemieślnik/SP, Opiekun/SJ i Racjonalista/NT) zasugerowali metodę modlitwy i rodzaj duchowości. Clarke (1988) wypracował zróżnicowane formy modlitwy współbrzmiające z funkcjami jungowskimi. Opisał rolę każdej z funkcji w modlitwie, dopasowując do niej charakterystykę modlitwy indywidualnej, grupowej i liturgicznej, czerpiąc z zasobów Biblii i tradycji chrześcijańskiej.

Repicky (1988) przeprowadził analizę różnych stylów religijnych, logicznie powiązanych z preferencją percepcji, intuicji, myślenia i uczucia. Znając swój

typ osobowości, można konsekwentnie zwrócić uwagę na konkretne duchowe mocne i słabe punkty, źródła trudności oraz ich następstwa. Zdaniem Repicky'ego integracja funkcji dominującej, pomocniczej i ukrytej jest podstawowym kluczem do spełnionego życia religijnego.

Ware, Knapp i Schwarzin (1989), operacjonalizując cztery typy modlitwy odpowiadające temperamentom (modlitwa ustrukturowana i wspólnotowa, liturgiczna oraz medytacja), potwierdzili hipotezę opartą na teorii temperamentu (Keirsey i Bates, 1978) i teorii typów (Myers i Myers, 1980), że temperament SJ preferuje modlitwę ustrukturowaną. Z badań wynika również, że preferencje F i J mogą być potencjalnymi czynnikami w skłanianiu się do modlitwy wspólnotowej. Dye (1990) badał typy psychologiczne metodą MBTI w powiązaniu ze stylami modlitwy i medytacji. Na bazie uzyskanych danych wypracował dla każdego z temperamentów uwagi wychowawcze, „ścieżki modlitewne”, „mapę medytacji” i wskazał najbardziej „konwenującą” Ewangelię. Francis zdefiniował, zoperacjonalizował osiem preferencji modlitewnych (introwertywna, ekstrawertywna, sensorywna, intuicyjna, uczuciowa, myślowa, sądząca, perceptywna) i korelując je z typami psychologicznymi na próbie duchownych stwierdził, że typy funkcjonalne istotnie wpływają na wybór sposobu modlitwy (Francis i Robbins, 2008).

Badania metodą FPTS posłużyły rozpoznaniu tożsamości oraz przeżyć u zwiedzających katedrę św. Dawida w Walii (Francis, 2011). Pielgrzymi doświadczały uczucia pokoju, podziwu, poczucia Bożej obecności. Spośród turystów nie identyfikujących się z tradycją chrześcijańską 18% doświadczało Bożą obecność, 35% odczuwało duchowe inspiracje, 50% doświadczyło uczucia pokoju i 68% uczucia podziwu. Okazało się, że katedra przyciąga bardziej introwertyków, sensorywnych i sądzących. Sensorywnych bardziej niż intuicyjnych przyciągają fakty, informacje i dane uzyskiwane podczas zwiedzania. Uczuciowych bardziej niż intelektualnych przyciąga ogólna atmosfera katedry (Francis, Williams, Robbins i Annis, 2008).

Teorię typów stosowano również w celu określenia profilu psychologicznego osób konsekrowanych. W połowie lat 80. XX wieku Macdaid, McCaulley i Kainz (za: Burns, Francis, Village i Robbins, 2012) stwierdzili, że w grupie sióstr zakonnych dominującym typem był ISFJ i ESFJ; podobne profile typologiczne wystąpiły w grupie braci zakonnych. Empirycznym potwierdzeniem istnienia duchowości zakonnych zróżnicowanych psychologicznie było ustalenie, że benedyktyński dom rekolekcyjny w Ampleforth przyciąga bardziej osoby introwertywne, intuicyjne, uczuciowe i sądzące (Francis, Ineson i Robbins, 2011).

Układ profilu uzyskany przez Mcdaida i współpracowników (2012) na podstawie badań prowadzonych na próbie duchownych katolickich ukazał przewagę typów ISFJ, ESFJ, a następnie ENFJ i ENFP. Księża rzymskokatolickich w Stanach Zjednoczonych cechuje wyraźna preferencja introwersji, sensytywności, sądzenia, przy równowadze myślenia i uczucia. Jest to wysoka proporcja typu ISTJ w stosunku do populacji mężczyzn w Stanach Zjednoczonych (Burns, Francis, Village i Robbins, 2012). Profil duchownych rzymskokatolickich w Wielkiej Brytanii cechuje preferencja percepcji oraz uczucia (Craig, Duncan i Francis, 2006). Pierwsze dane z badań duchownych w Polsce wskazują na preferencję introwersji, prawie pięciokrotną przewagę percepcji nad intuicją, nieznaczną preferencję myślenia nad uczuciem oraz silną preferencję sądzenia nad perceptywnością. Najliczniej występującymi typami są: ISTJ i ESTJ (Chaim, 2015).

Duchowni anglikańscy w porównaniu z populacją ogólną istotnie częściej preferują introwersję, intuicję, uczucie i sądzenie, ale także bardziej interpretację percepcyjną Biblii (Mk 1, 29-39) niż interpretację intelektualną, bardziej zainteresowanie narracją niż kwestiami teologicznymi tekstu (wyniki czterokrotnie wyższe w stosunku do populacji ogólnej) (Francis, Robbins i Craig, 2011). Francis i Holmes (2011) potwierdzili tezę, że duchowni wybierani przejawiają odmienny temperament niż nominowani, ujawniając dużo wyższą proporcję temperamentu SJ i niższą proporcję NF. Profil duchownych wybieranych, kobiet i mężczyzn, bardziej harmonizuje z profilem wiernych niż z profilem kleru mobilnego. Wśród kleru wybieranego było więcej osób o temperamencie SJ, który cechuje religijnych liderów o profilu „służebnym” (Francis i Village, 2012).

Biskupi anglikańscy, czynni i emerytowani, w porównaniu z pastorami preferowali ekstrawersję, percepcję i sądzenie. Temperament SJ wystąpił u 47% biskupów i 31% pastorów. Między biskupami diecezjalnymi i pomocniczymi wystąpiła także istotna różnica w wymiarze wartościowania; jeśli 37% sufraganów preferowało myślenie, to proporcja ta rosła u diecezjalnych do 56% (Francis, Whinney i Robbins, 2013).

WNIOSKI

Szeroki zakres zastosowalności koncepcji typów psychologicznych i obraz uzyskiwanych efektów badań dostarcza ważnej wiedzy na temat poznawczych procesów – postrzegania i wartościowania – w świadomości jednostki, orientacji i postaw oraz ich funkcjonowania w religijności i duchowości. Empiryczne dane z obszaru psychologii religii i psychologii duchowości pokazują, że wymiary

typologii psychologicznej, temperamenty i typy psychologiczne uaktywniają się w życiu religijnym i duchowym zarówno indywidualnym, jak i wspólnotowym.

Respektowanie faktu, że psychologia religii i duchowości nie bada całej rzeczywistości religijnej i duchowej, obejmującej także wymiar nadprzyrodzony, tradycję Kościoła i wymiar wspólnotowy, pozwala utrzymać interpretację wyników badań w granicach metodologii tej nauki. Chroni to przed rozszerzaniem ich interpretacji na teologię, jak również przed lękiem i rezygnacją z badań oraz ich praktycznych zastosowań. Szkodliwy byłby zarówno redukcjonizm psychologiczny, jak i redukcjonizm teologiczny, co zauważa także część autorów zajmujących się aplikacją opisanych koncepcji i metod do chrześcijańskiej modlitwy i duchowości (Clarke, 1988; Francis, 2013; Repicky, 1988; Ware i in., 1989).

Nie podejmując się uogólniania przybliżonych danych, można zauważyć, że wymiar ukierunkowania energii (E–I) różnicuje tożsamość wyznaniową, przekonania religijne czy funkcje duszpasterskie. Z wymiarem postrzegania (S–N) powiązane jest np. zróżnicowanie między populacją wierzących i populacją ogólną, między wiernymi różnych wyznań, różnice w postawie do chrześcijaństwa oraz w recepcji narracji biblijnych. Z wymiarem wartościowania (T–F) z kolei wiążą się różnice między religiami, wyznaniem, między wierzącymi a populacją ogólną, różnice w postawie do religii chrześcijańskiej, w przekonaniach religijnych, interpretacji Biblii, doświadczeniu charyzmatycznym itp. Z wymiarem postawy wobec świata zewnętrznego (J–P) związek wykazują różnice między wierzącymi, ateistami a populacją ogólną, różnice w stosunku do chrześcijaństwa, w postawach religijnych, zainteresowaniu ośrodkami duchowości (katedra, klasztor itd.).

Celem uzyskania pełniejszych wyników, bardziej uprawniających do uogólnień, należałoby w przyszłości stosować w miarę możliwości losowy dobór do grup badawczych, porównania międzykulturowe, uwzględnić zmienną wieku. Oczywiście należy, na ile to możliwe, za pomocą procedury eksperymentalnej sprawdzić, w jakich przypadkach funkcje poznawcze i inne zmienne MBTI wpływają na religijność i duchowość, a w jakich – odwrotnie, oraz jakie inne zmienne w tym pośredniczą.

Wymiary funkcji i typów Junga, poszerzone w koncepcji MBTI, odczytane na nowo, znajdują zastosowanie w psychologii osobowości i psychologii poznawczej. Wyrazistość i subiektywna oczywistość wymiaru E–I wpłynęła na koncepcję wymiarów osobowości Eysencka (Dudek, 2006). Francis, Craig i Robbins (2007) wykazują, że model wymiaru E–I Junga i model Eysencka można traktować jako zbliżone do siebie. Nosal podkreśla nieodzowność terminu „preferencje” przy analizie różnic indywidualnych do opisu podstaw ludzkiej

racjonalności i inteligencji. Bazując na funkcjach (S, N, T, F) jako na procesach umysłowych, stylach odbierania i wartościowania informacji, uzyskał cztery typy umysłu i zoperacjonalizował jako Skalę Typów Umysłu (STU) (Nosál, 1992). Isaksen, Lauer i Wilson (2003) stwierdzili, że wymiary MBTI (S–N, J–P) są miarami stylów poznawczych. Kendra (2010) wykazuje, że jungowskie wymiary mogą być stosowane do opisu i oceny stylów uczenia się. Fourqurean, Meisgeier i Swank (1990) pokazali możliwość alternatywnej konceptualizacji skal E–I oraz J–P w pomiarze stylu uczenia się. Rezultaty korelacji między czynnikowymi modelami osobowości (NEO 5 i NEO-4) wskazują, że MBTI jest metodą dobrze skonstruowaną i kompletną. W dyskusji nad znaczeniem danych uzyskiwanych dzięki zastosowaniu MBTI mogą zatem pomóc odniesienia do korelujących z tą metodą wymiarów osobowości, mierzonych za pomocą NEO-5 (Gonsowski, 1999) i NEO-4 (Klinkosz i Iskra, 2010).

Nosal (2006) w swojej próbie połączenia koncepcji *numinosum* z poznaniem B i teorią Junga zwrócił uwagę na wynikające z tego połączenia różnice w obszarze dróg religijności. Analizowane różnice wiążą się z dominacją określonej pary preferencji poznawczych w przestrzeni świadomości. Dominacja pary percepcja–myślenie określałaby drogę religijności empirycznej, praktykowanej w codziennych przejawach życia. Para preferencji intuicja–uczucie wyznaczałaby religijność pozaracjonalną, znamiennej dla doświadczenia i doznań mistycznych. Świadomość zdominowana przez parę funkcji percepcja–uczucie warunkuje religijność obrzędową, podbudowaną emocjonalnie. Dominacja pary intuicja–myślenie warunkuje religijność (drogę) teoretyczną, o względnie niskim poziomie emocjonalnego doświadczenia *numinosum* (Nosál, 2006). Operacjonalizacja dróg religijności i empiryczne zweryfikowanie sugerowanych powiązań z pewnością byłoby kolejnym ważnym wkładem do psychologii religii i duchowości.

Wydaje się, że nie należy zbyt łatwo rezygnować z koncepcji typów jungowskich i MBTI w badaniach religijności. Odnosząc się do klasycznego stwierdzenia, że to, co jednostka postrzega, postrzegane jest zgodnie z jej predyspozycjami (*Quidquid recipitur ad modum recipientis recipitur* – Tomasz z Akwinu, *Summa theologiae*), warto prześledzić, jak funkcje świadomości – postrzegające i wartościujące – ustalają cechy postrzeganego przedmiotu i przygotowują do podjęcia decyzji o reagowaniu na „przedmiot” religijny. Wiedząc na przykład o związku funkcji poznawczych z interpretacją narracji biblijnych (Village i Francis, 2005), można badać poznawcze korelaty doświadczenia religijnego w powiązaniu z teorią ról H. Sundena (Hood, 1991), uzyskując – jak można przypuszczać – interesujące dane. Wydaje się, że także inne odkrycia z referowanych danych

mogą inspirować do stawiania i weryfikowania kolejnych pytań badawczych w psychologii religii, duchowości i teologii empirycznej. Zarówno stan badań, jak i możliwości reinterpretacji koncepcji Jungowskich typów i zastosowania równoległych metod wskazują na potrzebę badań, które pozwoliłyby na zweryfikowanie i uogólnienie znanych wyników oraz dostarczenie nowej wiedzy.

Od strony praktycznej dotychczasowe ustalenia pomagają m.in. w zrozumieniu reakcji społeczeństwa na szeroko rozumiane oferty religijne i duchowe Kościoła, trudności duchownych w docieraniu z przekazem do swoich wiernych, poczucia niewpasowania się i zmarginalizowania u wierzących o typach preferencji przeciwnych niż występujące u duszpasterzy, w zrozumieniu przyczyn atrakcyjności lub unikania określonych rodzajów modlitwy, nabożeństw czy omijania ośrodków i ofert przeznaczonych do inspirowania oraz rozwijania wiary, duchowości. Wiedza tego rodzaju przemawia za potrzebą rozwoju religijnego i duchowego, udoskonalania metod pracy i współpracy we wspólnotach religijnych, doskonalenia przygotowań i doboru duszpasterzy, dopracowania przekazu religijnego oraz za korzystaniem w rozsądny sposób z bogatej tradycji duchowości Zachodu i Wschodu.

LITERATURA CYTOWANA

- Baker, M. J. i Robbins, M. (2012). American on-line atheists and psychological type. *Mental Health, Religion and Culture*, 15(10), 1077-1084.
- Beile, H. (1988). Religiosität bei Jugendlichen – eine empirische Untersuchung. *Lebendige Seelsorge*, 39(5), 303-307.
- Burns, J. A., Francis, L. J., Village, A. i Robbins, M. (2012). Psychological type profile of roman catholic priests: An empirical enquiry in the United States. *Pastoral Psychology*, 62(3), 239-246.
- Chaim, W. (2013). Typy psychologiczne w recepcji i przekazie słowa Bożego. *Roczniki Pastoralno-Katechetyczne*, 5(60), 155-170.
- Chaim, W. (2015). Profil typu psychologicznego, interpretacja Biblii i głoszenie słowa Bożego. Badania empiryczne. *Resovia Sacra*, 22, 45-69.
- Clarke, T. E. (1988). Jungian types and forms of prayer. W: R. L. Moore (red.), *Carl Jung and christian spirituality* (s. 230-249). New York: Paulist Press.
- Craig, C. L., Duncan, B. i Francis, L. J. (2006). Psychological type preferences of roman catholic priests in the United Kingdom. *Journal of Beliefs and Values: Studies in Religion and Education*, 27(2), 157-164.
- Delis-Bulhoes, V. (1990). Jungian psychological types and christian beliefs in active church members. *Journal of Psychological Type*, 20, 25-33.
- Dudek, Z. W. (2006). *Podstawy psychologii Junga. Od psychologii głębi do psychologii integralnej*. Warszawa: Eneteia.

- Dye, R. C. (1990, 2011). Personality type and the differing styles of prayer and meditation for students involved in campus ministry. Strona internetowa: <http://place.asburyseminary.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1644&context=ecommonssatsdissertations>
- Fearn, M., Francis, L. J. i Wilcox, C. (2001). Attitude toward Christianity and psychological type: A survey among religious studies students. *Pastoral Psychology*, 49(5), 341-348.
- Fourqurean, J. M., Meisgeier, C. i Swank, P. (1990). The link between learning style and Jungian psychological type: A finding of two bipolar preference dimensions. *The Journal of Experimental Education*, 58(3), 225-237.
- Francis, L. J. (2005). *Faith and psychology: Personality, religion and the individual*. London: Danton, Longmann & Todd.
- Francis, L. J. (2007). Faith and psychology: The contribution of empirical research and Jungian psychological type theory to practical and pastoral theology. *Psychology of Religion: American Psychological Association Division 36 Newsletter*, 32(2), 1-10.
- Francis, L. J. (2011). Cathedral visitors and psychological profiling. *The Reader*, 108(2), 10-11. Strona internetowa: http://www.readers.cofe.anglican.org/u_d_lib_pub/m1082.pdf
- Francis, L. J. (2013). Psychological-type theory and Christian theology: A conflict between implicit and explicit religions? *Mental Health, Religion and Culture*, 16(9), 964-974.
- Francis, L. J. i ap Siôn, T. (2013). A „church” of implicit religion?: A study in psychological type theory and measurement. *Implicit Religion*, 16(2), 169-189.
- Francis, L. J., Craig, C. L. i Robbins, M. (2007). The relationship between psychological type and the three major dimensions of personality. *Current Psychology*, 25(4), 257-271.
- Francis, L. J. i Dato, F. A. (2012). Inside the mosque: A study in psychological-type profiling. *Mental Health, Religion and Culture*, 15(10), 1037-1046.
- Francis, L. J. i Holmes, P. (2011). Ordained local ministers: The same Anglican orders, but different psychological temperaments? *Rural Theology*, 9(2), 151-160.
- Francis, L. J., Ineson, K. i Robbins, M. (2011). To whom the abbey appeals. A study in psychological type. *Rural Theology*, 8(2), 131-142.
- Francis, L. J. i Jones, S. H. (1997). Personality and charismatic experience among adult Christians. *Pastoral Psychology*, 45(6), 421-428.
- Francis, L. J. i Jones, S. H. (1998). Personality and Christian belief among adult churchgoers. *Journal of Psychological Type*, 47(1), 5-11.
- Francis, L. J. i Jones, S. H. (1999). Psychological type and tolerance for religious uncertainty. *Pastoral Psychology*, 47(4), 253-259.
- Francis, L. J., Littler, K. i Robbins, M. (2012). Mystical orientation and the perceiving process: A study among Anglican clergymen. *Mental Health, Religion and Culture*, 15(9), 945-953.
- Francis, L. J. i Robbins, M. (2008). Psychological type and prayer preferences: A study among Anglican clergy in the United Kingdom. *Mental Health, Religion and Culture*, 11(1), 67-84.
- Francis, L. J., Robbins, M., Boxer, A., Lewis, C. A., McGuckin, C. i McDaid, C. J. (2003). Psychological type and attitude toward christianity: A replication. *Psychological Reports*, 92(1), 89-90.
- Francis, L. J., Robbins, M. i Cargas, S. (2012). The perceiving process and mystical orientation: An empirical study in psychological type theory among participants at the Parliament of the World's Religions. *Studies in Spirituality*, 22, 341-352.
- Francis, L. J., Robbins, M. i Craig, C. L. (2011). The psychological type profile of Anglican churchgoers in England: Compatible or incompatible with their clergy? *International Journal of Practical Theology*, 5(2), 243-259.

- Francis, L. J. i Village, A. (2012). The psychological temperament of Anglican clergy in ordained local ministry (OLM): The conserving, serving pastor? *Journal of Empirical Theology*, 25(1), 57-76.
- Francis, L. J., Village, A., Robbins, M. i Ineson, K. (2007). Mystical orientation and psychological type. An empirical study among guests staying at a Benedictine Abbey. *Studies in Spirituality*, 17, 207-223.
- Francis, L. J., Williams, E., Robbins, M. i Annis, J. (2008). Understanding cathedral visitors: Psychological type and individual differences in experience and appreciation. *Tourism Analysis*, 13, 71-80.
- Francis, L. J., Whinney, M. i Robbins, M. (2013). Who is called to be a bishop? A study in psychological type profiling of bishops in the Church of England. *Journal of Beliefs and Values: Studies in Religion and Education*, 34(2), 135-151.
- Gonsowski, J. C. (1999). The Myers-Briggs Type Indicator: Mapping to circumplex and Five-Factor Models, 4/27. Strona internetowa: <http://tap3x.net/EMBTI/j5gonsowski.html>
- Hill, P. C., Pargament, K. I., Hood, R. W., Jr., McCullough, M. E., Swyers, J. P., Larson, D. B. i Zinnbauer, B. J. (2000). Conceptualizing religion and spirituality: Points of commonality, points of departure. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 30(1), 51-77.
- Hood, R. W., Jr. (1991). Holm's use of role theory: Empirical and hermeneutical considerations of sacred text as a source of role adoption. *International Journal for the Psychology of Religion*, 1(3), 153-159.
- Howell, S. H. (2004). Students' perceptions of Jesus' personality as assessed by Jungian-type inventories. *Journal of Psychology and Theology*, 32(1), 50-58.
- Isaksen, S. G., Lauer, K. J. i Wilson, G. V. (2003). An examination of the relationship between personality type and cognitive style, creativity. *Research Journal*, 15(4), 343-354.
- Jacobi, J. (1968/2014). *Psychologia C. G. Junga*. Warszawa: Zysk i S-ka.
- Jones, S. H. i Francis, L. J. (1999). Personality type and attitude toward christianity among student churchgoers. *Journal of Beliefs and Values*, 20(1), 105-109.
- Jones, S. H., Francis, L. J. i Craig, C. L. (2005). Charismatic experience and psychological type: An empirical enquiry. *Journal of the European Pentecostal Theological Association*, 25, 39-53.
- Jung, C. G. (1921/1971). *Psychological types*. Princeton: Princeton University Press.
- Jung, C. C. (1997). *Typy psychologiczne*. Warszawa: Wrota.
- Keirse, D. i Bates, M. (1978/1984). *Please understand me: Character and temperament types*. Del Mar, CA: Prometheus Nemesis.
- Kendra, C. (2010). *Learning styles based on Jung's theory of personality*. Strona internetowa: <http://psychology.about.com/od/educationalpsychology/ss/jung-styles.htm>
- Klinkosz, W. i Iskra, J. (2010). Examination of the relations of the Myers-Briggs type indicator and the NEO-4 Personality Inventory in a Polish sample. *Psychological Reports*, 107(2), 578-586.
- Krebs Hirsh, S. i Kise, J. A. (1997). *Looking at type and spirituality*. Gainesville, FL: Center for Applied Psychological Type.
- Lewis, C. A., Varvatsoulas, G. i Williams, E. (2012). The psychological type profile of practising Greek Orthodox churchgoers in London. *Mental Health, Religion and Culture*, 15(10), 979-986.
- McLean, J. (2013). Jung and Christian spirituality. Strona internetowa: <http://www.contemplativ.espirituality.org/media/jmtalk150313.pdf>
- Michael, C. P. i Norrisey, M. C. (1984). *Prayer and temperament: Different prayer forms for different personality types*. Charlottesville, VA: The Open Door, Inc.

- Myers, I. B. i McCauley, M. H. (1985, 1990). *Manual: A guide to the development and use of the Myers-Briggs Type Indicator*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Myers, I. B. i Myers, P. B. (1980). *Gifts differing*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Nosal, C. S. (1992). *Diagnoza typów umysłu*. Warszawa: PWN.
- Nosal, C. S. (2006). Doświadczenie *numinosum*, poznanie B, różne drogi religijności. *Roczniki Psychologiczne*, 9(1), 21-36.
- Oswald, M. R. i Kroeger O. (1988). *Personality type and religious Leadership*. Bethesda, MD: Alban.
- Piedmont, R. i Village, A. (2011). *Research in the Social Scientific Study of Religion* (vol. 22). Leiden: Brill Academic Publishers.
- Repicky, R. A. (1988). Jungian typology and Christian spirituality. W: R. L. Moore (red.), *Carl Jung and Christian spirituality* (s. 188-205). New York: Paulist Press.
- Ross, C. F. J. (2011). Jungian typology and religion: A North American perspective. *Research in the Social Scientific Study of Religion*, 22, 165-191.
- Ross, C. F. J. i Francis, L. J. (2006). Psychological type and Christian religious affiliation among female undergraduates in Wales. *Journal of Psychological Type*, 66(8), 69-78.
- Ross, C. F. J. i Francis, L. J. (2010). The relationship of intrinsic, extrinsic, and quest religious orientations to Jungian psychological type among churchgoers in England and Wales. *Mental Health, Religion and Culture*, 13(7/8), 805-819.
- Ross, C. F. J., Weiss, D. i Jackson, L. (1996). The relation of Jungian psychological type to religious attitudes and practices. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 6(4), 263-279.
- Silver, C., Ross, F. J. i Francis, L. J. (2012). New Kadampa Buddhists and Jungian psychological type. *Mental Health, Religion and Culture*, 15(10), 1055-1064.
- Uchnast, Z. (2007). *Charakterystyka psychometryczna MBTI*. Nieopublikowany maszynopis, Zakład Psychologii Ogólnej, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin.
- Village, A. (2012). Biblical literalism among anglican clergy: What is the role of psychological type? *Mental Health, Religion and Culture*, 15(9), 955-968.
- Village, A., Baker, S. i Howat, S. (2012). Psychological-type profiles of churchgoers in England. *Mental Health Religion and Culture*, 15(1), 979-986.
- Village, A. i Francis, L. J. (2005). The relationship of psychological type preferences to biblical interpretation. *Journal of Empirical Theology*, 18(1), 74-89.
- Village, A., Francis, L. J. i Craig, C. L. (2009). Church tradition and psychological type preferences among Anglicans in England. *Journal of Anglican Studies*, 7(1), 93-109.
- Walker, D. (2014). Unsettling the guardian: Quest religiosity and psychological type among Anglican churchgoers. *Abstracts. The St Mary's Centre Annual Symposium in Practical Theology and Religious Education*. 21-23 October. Noddfa, Penmaenmawr.
- Ware, R., Knapp, C. R. i Schwarzin, H. (1989). Prayer form preferences of Keirse temperaments and psychological types. *Journal of Psychological Type*, 17, 39-42.
- Zinnbauer, B. J., Pargament, K. I., Cole, B., Rye, M. S., Butter, E. M., Belavich, T. G., Hipp, K. M., Scott, A. B. i Kadar, J. L. (1997). Religion and spirituality: Unfuzzifying the fuzzy. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 36(4), 549-564.